

Tatiana Kołodyńska

Лексичні запозичення в українських надсянських говірках Польщі

Acta Polono-Ruthenica 15, 257-263

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Tatiana Kołodzyńska

Lublin

Лексичні запозичення в українських надсянських говірках Польщі

У статті проаналізовано лексичні запозичення в мовленні мешканців Надсяння, що з'явилися в обстежуваних говірках протягом останніх десятиліть. Дослідження проведено на території Польщі – у південно-східній частині Перемиського, а зараз Підкарпатського воєводства Республіки Польща.

Українські говірки Надсяння входять до південно-західного наріччя української мови. Після Другої світової війни частина українських надсянських говірок разом з українським населенням опинилися в межах Польщі і зараз входить у склад Польської держави. Межею цих говірок на півночі до війни була річка Танва, на сході визначає її ріка Дністер, на заході Сян.

Станом на 1939 р. надсянські говірки були поширені на території двох держав – Польщі та УРСР. Однак доля говору, як і доля його носіїв – трагічна. У період з 1939 р. по 1947 р. у рамках взаємообміну українським і польським населенням, носіїв надсянського говору з Польщі (тобто більшу частину Надсяння) було переселено на західні та південні землі УРСР, а також на північ Польщі. Депортація українського населення спричинила втрату цілісного етномовного континууму, унаслідок чого надсянські говірки були підпорядковані швидкому процесу асиміляції або нівеляції. Деякі з них відверотно втрачені загалом, оскільки їхні носії трагічно загинули з рук польської влади – у селі Павлокома вбито 366 українців, у с. Пискоровичі – близько 200, с. Малковичі – 140, с. Бахів – 100, у с. Березка – майже 200 і т.д.¹

Українські надсянські говірки на території України функціонують лише на заході трьох районів Львівської області – Яворівського, Мостиського, Старосамбірського, а також в окремих населених пунктах України та Польщі.

¹ В. Серета, *Злочин та реалії примирення та взаємопрощення – Українці Закарзоння*, [в:] *Матер. Міжнар. наук. практ. конференції та спогади з нагоди 60-річчя депортації автохтонних українців з Польщі*, Львів 2007.

На велику кількість полонізмів у надсянських говірках звертали увагу М. Пшеп'юрська, Ф. Жилко². Вплив польської мови в даний момент дуже значний. Жодна мова (говір) не функціонує ізольовано, в ній відображаються контакти з іншими мовними системами, які мали місце упродовж усієї історії народу. Однак у надсянських говірках маємо справу з особливими процесами. Депортаційний період характеризувався сильним впливом польської мови, яка, крім приватного спілкування між представниками різних національностей, була офіційною, а отже, вживалася у державних установах, школах, засобах масової інформації³.

Українські надсянські говірки привертати увагу мовознавців насамперед своїми архаїчними рисами, оскільки виступають вони на периферії українських земель, з давніх-давен заселених українськими автохтонами. Слід згадати імена видатних дослідників цього говору: Івана Верхратського, Івана Зілинського, Марію Пшеп'юрську-Овчаренко, Ф. Жилко, Я. Закревську.

Метою статті є спроба доповнення та уточнення відомостей про лексичні запозичення, які виступають на сучасному етапі функціонування в українських надсянських говірках. Особливість цього говору зараз полягає в нашаруванні на українську лексичну систему польських запозичень. Явище це відзначається особливою динамікою і продуктивністю. Одним із чинників збереження української надсянської говірки є високий рівень національної свідомості у носіїв говірки, участь у греко-католицьких чи православних богослужіннях та інших організованих громадою культурних заходах⁴.

У мовленні носіїв спостерігається наявність польських лексичних одиниць і граматичних конструкцій. Польська мова впливає на фонетичну, морфологічну, синтаксичну й лексичну системи. Проаналізувавши мовлення людей, які перебувають у родинних зв'язках, помічаємо, що старше покоління добре володіє надсянською говіркою і практично зберігає всі мовні архаїзми, натомість мовлення молодших за віком частіше вже піддається впливам польської мови. Прослухуючи магнітофонні записи,

² Ф. Г. Жилко, *Говори української мови*, Київ 1958; Ф. Г. Жилко, *Нариси з діалектології української мови*, Київ 1966; М. Пшеп'юрська, *Надсянський говір*, „Праці Українського Наукового Інституту”, т. XLIV: „Серія філологічна”, кн. 7, Варшава 1938.

³ Л. Хомчак, *До функціонування надсянських говірок в умовах білінгвізму*, [online] <www.nbu.gov.ua/portal/Soc_gum/spml/2008_12/53_khomchak.pdf>, с. 206.

⁴ М. Онишкевич, *Атлас давніх говорів Надсяння та суміжних земель* (АГН), [в:] *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*, pod red. M. Kondra-tiuka, Białystok 1995.

інколи складається враження своєрідної мовної мозаїки, в якій українська надсянська говірка переплітається з елементами польської мови.

На досліджуваній території лексичні запозичення досі не були предметом спеціального вивчення мовознавців. Об'єктом нашого дослідження стали запозичення, які увійшли до говірок через посередництво польської мови (головним чином полонізми). Матеріалом для аналізу послужили власні експедиційні записи з 8 надсянських говірок. Респонденти – це уродженці сіл: Гай (Gaje), Кальників (Kalników), Лази (Łazy), Залаззя (Załazie), Ніновичі (Nienowice), Сурмачівка (Surmaczówka), Сухохів (Surochów), Хотинець (Chotyńiec). Належать вони до групи найстаршого покоління носіїв надсянського говору, спілкуються щоденно говіркою у рідних хатах. Проживаючи на території Польщі досконало знають реалії життя і як усі громадяни Польщі беруть у ньому активну участь (добре володіють польською мовою, слухають засобів масової інформації). Аналізовані приклади з огляду на технічні можливості подані польською фонетичною транскрипцією. Скорочення у дужках означають обстежувані населені пункти.

Запозичені лексеми функціонують в аналізованих говірках, як:

– неадаптовані запозичення, тобто повністю зберігають лексичне значення й усі фонетичні риси польської мови, наприклад: *'bandaš* 'bandaż' (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм, Х) *'bočna* 'boczna' (Сур), *'částka* 'ciastka' (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм, Х), *'côtka* 'ciotka' (Г, З, К, Н, Сур, Сурм, Х), *'gmina* 'gmina', *gu¹maki* 'gumowce' (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм, Х), *'kôntrakt* 'kontrakt' (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм, Х), *'kômbaj¹n* 'kombajn' (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм, Х), *'kôšću¹y* 'kościół' (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм), *'kurki* 'kurki' (З), *ma¹gistra* 'magistra' (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм, Х), *pšy¹xôd¹na* 'przychodnia' (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм), *raj¹tuski* 'rajtuski', *'studja* 'studia' (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм, Х), *wy¹čêčka* 'wycieczka' (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм, Х), *žona* 'żona' (З), *'môr¹gi* 'morgi', *môrg* 'morg', (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм, Х), *'žayka* 'działka' (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм, Х), *'žazo* 'dziadzio'(Сур);

– адаптовані запозичення – частково зберігають польські фонетичні риси і також відображають фонетичні риси українських надсянських говірок (адаптованих форм набагато більше ніж неадаптованих). Польські лексичні одиниці піддаються фонетичним процесам українських надсянських говірок, до яких слід зарахувати:

– укання: *'au¹tu* 'auto', *au¹tustrada* 'autostrada' (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм, Х), *'barzu* 'bardzo', *'částku* 'ciastko', *čf¹uraki* 'czworaki' (Г, З, К, Л, Н, Сур,

Сурм, X), *dwujǎcki* ‘dwojaczki’, *dużôrca* ‘dozorca’, (Г, К, Н, З, X), *êyru* ‘euro’ (Г, К, З, X), *guspudarka* ‘gospodarka’, *guspudarstwu* ‘gospodarstwo’, *guż’el’na* ‘gorzelnia’, (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм, X), *ku’bi’êta* || *ku’bita*, *ku’l’ônija* ‘kolonia’, *kuntygint* ‘kontygent’ (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм, X), *ku’m’ênda* ‘komenda’, *ku’ścôla* ‘kościół’, *ku’pal’na* ‘kopalnia’, *ku’muñija* ‘komunia’, (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм, X), *l’úst’êrku* ‘lusterko’, *uurl’iup* ‘urlop’, *pañstwu* ‘państwo’, *pijañstfu* ‘pijaństwo’, *pu’licija* ‘policja’, *pu’jêncǎ* ‘pojęcia’, *pu’côngu* ‘pociągu’, *pugu’towij* ‘pogotowie’, *pu’zômka* ‘poziomka’, *pru’c’êsija* ‘procesja’, *ru’z’ênstfu* ‘rodzeństwo’ (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм, X), *ukrôpni* ‘okropnie’, *pu’d’êyku* ‘pudełko’, *pru’bufka* ‘próbówka’ (З, К, X), *stu’łufka* ‘stółówka’, *żut’k’êfka* ‘rzodkiewka’, (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм), *żu’lônd’êk* ‘zóładek’ (З);

– заміна твердих приголосних фонем напівпом’якшеними говірковими варіантами [r’], [l’], [t’], [c’], [x’], [z’], [k’], [p’], [č’], [š’], [ž’] під впливом говіркового [ê]: *aku’s’êrka* || *ku’s’êrka* (Л) ‘akuszerka’, *k’êrmaš* (Л), *vjêncǎ* ‘więcej’, *z’êbra* ‘zebra’, *kad’ênciji* ‘kadencji’ (Сурм), *Ńc’êsni* ‘wczesnie’ (Г, З, X), *xu’l’êra* ‘cholera’, *gu’lôl’êž* ‘gołoledź’, *ka’val’êr* ‘kawaler’, *kr’êm* ‘krem’, *k’êpski* ‘kiepski’, *kuf’êr* ‘kufer’, *p’ênsija* ‘pensja’, *r’ênta* ‘renta’, *rônd’el* ‘rondel’, *tabl’êtka* ‘tabletki’, *t’êra* || *t’êras* ‘teraz’, *t’êšć* ‘teść’, *t’êčka* ‘teczka’, *u’bywat’el’ka* ‘obywatelka’, *zapa’l’êni* ‘zapalenie’, *z’êspul* ‘zespół’ (Г, З, К, Н, Л, Сур, Сурм, X), *x’êntni* ‘chętnie’, *ku’l’êjaš* ‘kolejarz’, *z’ebro* ‘zebro’, *žêcko* ‘dziecko’ (Сур), *žad’êk* ‘dziadek’ (Г), *bu’t’elci* ‘butelce’, *dr’êšcy* ‘dreszczy’ (Сурм);

– заміна голосних фонем польської мови говірковими варіантами [ô], [ê], [ɣ]: *bu’lêčka* ‘bułeczka’, *zabi’êk* ‘zabieg’ (З, Сур, Сурм), *ci’s’niêni* ‘ciśnienie’, *êkstra* ‘ekstra’ (К, Г, З), *piêc* ‘piec’, *upi’êki* ‘opieki’, *zdi’ênci* || *zjêncé* (Л) ‘zdjęcie’, *vjêncǎ* ‘więcej’, *sklêp* ‘sklep’,

zalat’fi’êji ‘załatwia’, *stud’ijuiê* ‘studiuje’, *la’žêŃka* ‘łazienka’ (Г, З, К, Н, Л, Сур, Сурм, X), *pry’sulêk* ‘przysiółek’, *pru’iêktant* ‘projektant’, *za’iêntuiê* ‘zajęte’ (Сурм), *u’zazlêžnit sê* ‘uzależni się’ (Сур), *bi’êgi* ‘biegi’ (З, X), *wyc’êčka* ‘wycieczka’, *navučy’c’el’ka* ‘nauczycielka’, *staji’êŃka* ‘stajenka’ (Г, З, Л, К, X), *ku’bi’êta* ‘kobieta’ (К);

– заміна польського твердого варіанта [l] пом’якшеним [l’] – в неадаптованих і адаптованих запозиченнях: *bul’* ‘ból’ (З), *bul’owe* ‘bólowe’ (Сур), *buduwl’anyi* ‘budowlany’, *cywil’nyi* ‘cywilny’, *du’l’ary* ‘dolary’, *fil’warku* ‘folwarku’, *kuš’ul* ‘koszul’, *ka’val’êr* ‘kawaler’, *kl’asy* ‘klasy’, *kl’oc* ‘kloc’, *krup’l’ufka* ‘kroplówka’, *l’ustru* ‘lustro’, *špital* ‘szpital’, *pi’l’uški* ‘pieluszki’, *pl’ac* ‘plac’, *pl’acuk* ‘placek’, *pl’astik’owyi* ‘plastikowy’, *rônd’el*

'rondel', *śl'ub* 'ślub', *zał'otnyĭ* 'zalotny', *zl'ot* 'zlot' (Г, З, К, Н, Л, Сур, Сурм, Х), *apsul'utni* 'absolutnie', *kuńwul'siĭu* 'konwulsje', *psyxul'ôgĭji* 'psychologii', *wal'czyli* 'walczyli' (Сур), *Ol'ka* 'Olka', *dipl'ômy* 'dyplomy' (Л), *gu'ral'skiĭ* 'gyralski', *pal'nuĭ* 'palnał' (З, К, Х).

Одним із важливих мовних явищ є додавання польським запозиченням українських флексійних закінчень -у для іменників жін.роду в Знах. відмінку (на місці носового -ę): *guspu'darku* 'gospodarke', *fĭranku* 'firanke', *vi'êņksu* 'większą', *žu't'êfku* 'rzodkiewkę', *harbatu* 'herbatę', *ćôtku* 'ciotkę', *fl'êšku* 'flaszke', *f kuńwul'siĭu* 'w konwulsję', *kru'pl'ufku* 'kroplówkę', *piling'narku* 'pielęgniarkę', *pu'licĭju* 'policję', *žauku* 'działkę' (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм), *pańš'czyznu* 'pańszczyznę' (З), *pšy'pu'klinu* 'przepuklinę' (Сур),

-ум || -ом для іменників жін. і чол. р. в Орудн.відмінку: *aku's'êrkum* 'akuszerką',

ku'bitum 'kobietą', *ćôtkum* 'ciotką', *ki'rôucum* || *ki'rôucum* 'kierowcą', *kumin'dantum* 'komendantem', *pa't'el'num* 'patelnią', *pa'st'etom* || *pa'st'etum* 'pasztetem', *pômnikum* 'pomnikiem', *pu'd'êukum* 'pudelkiem', *pu'licĭjantum* 'policjantem', *zys'pôlum* 'zespołem',

žyliskom || *žyliskum* 'żelazkiem' (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм, Х), *vindum* 'windą' (Л);

-i || -i в Місц. відмінку іменників жін.: *f kru'pl'ufci* 'w kroplówce', *na wy'cećci* 'na wycieczce', *stu'lufci* 'stołówce', *v la'žeñci* 'w łazience', *f star'ôstfi* 'w starostwie', *v vindi* 'w windzie' (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм), *na puru'dufci* 'na porodówce' (Сурм), *na ku'm'ênđi* 'na komendzie', *na umyry'tu ri* 'na emeryturze' (Сур);

- закінчення -ів в запозичених іменниках – Род. множини: *morgiu* 'morgów', *pl'ackiu* 'placów', *gu'mak'iu* 'gumowców' (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм), *uk'rauk'iu* 'okrawków' (Сур), *vôrk'iu* 'worków', *wa'runkiū* 'warunków' (З), *pral'k'iu* 'pralek' (З).

Носові звуки [a], [ę] в говірці є замінені звукосполученнями: -on || -om || -un: *kšônc* 'ksiądz', *stôńska* 'wstażka', *bômki* 'bąki', *vun'troba* || *vu'trôba* 'wątroba' (Г, З, К, Н, Сур, Сурм, Х)

-'ên, -an, -jê: *fr'ênzli* 'frędzle', *t'ênga* 'tęga', *zdi'ênće* 'zdjęcie' (Г, К, Х), *zamk'n'ênê* 'zamknięte' (З), *zaj'êntuiê* 'zajęte' (Сурм), *pi'êkni* 'pięknie', *ž'ên-sa* 'rzęsa' (Г, К, Х), *fstr'êntu* 'wstrętu' (Сур).

У наведених прикладах запозичень спостерігається також заміна польського звука [o] говірковим звуженим лабіалізованим варіантом [ô], який переважно виступає в наголошених позиціях. У запозичених формах

внаслідок адаптації маємо також підвищені варіанти голосних звуків [ò], [ù], що виступають після м'якого [l'].

Адаптуванню підлягають також запозичені прикметники і дієприкметники, які отримують говіркові закінчення **-iĭ** , **-yĭ**: *nĭ'bĭĕskij* 'niebieski', *ru'żówyĭ* 'rózowy', *pukrytyĭ* 'pokryty', *špaku'watyĭ* 'szpakowaty' (Сурм), *buduwl'anyĭ* 'budowlany', *cywil'nyĭ* 'cywilny' (Сур), *brun'żówyĭ* 'brązowy', *fst'ĕklyĭ* 'wściekły', *naĭ'tańšyĭ* 'najtańszy',

naĭ'wĭĕnkšyĭ 'największy', *naprawinyĭ* 'naprawiony', *pĭintrówyĭ* 'piętrowy', *załatwinyĭ* 'załatwiony', *zwyklyĭ* 'zwykły', *żi'seĭšyĭ* 'dzisiejszy' (Г, З, К, Л, Н, Сур, Сурм, Х).

У словотвірній структурі запозичень спостерігаємо додавання українських (говіркових) суфіксів **-ок** || **-ук** в місце польського суфікса **-ek**: *duróbuk* 'dorobek', *ka'waluk* 'kawałek', *myl'dunuk* 'meldunek', *pl'acuk* 'placcek', *pusty'runuk* 'posterunek', *zy'garuk* 'zegarek', *za'bytuk* 'zabytek', *uś'róduk* 'ośrodek' (Г, К, Н, Х), *špaduk* 'spadek' (Сур).

Дослідження фонетичної, морфологічної, словотвірної структури запозичень, що увійшли до українських надсянських говірок дозволяють однозначно ствердити наявність цих лексичних одиниць у говірковому мовленні. Актуальність дослідження безперечна, оскільки говірки сіл: Гаю, Залаззя, Кальникова, Нінович, Лазів, Суροхова, Сурмачівки, Хотинця і ще не повністю вивчені та досліджені. Особливо цікавим і динамічним є процес адаптування носіями надсянських говірок нових запозичень, які з'явилися протягом останніх десятиліть. У великій мірі поповнюють вони лексичний фонд обстежуваних говірок. Діалектна мова живе і розвивається в часі, вбираючи щораз то нові елементи, які є стимулом для подальших змін усіх рівнів мовної (говіркової) системи. Слід зазначити, що українські надсянські говірки в Польщі цілковито відмежовані від інших надсянських говірок Західної України і функціонують в оточенні польської мови, тому й піддаються асимілятивним впливам польської мови. Ми свідомі, що в межах цієї статті не можна детально розглянути всю систему змін у лексичному складі обстежуваних говірок, а отже, у подальших дослідженнях аналізованого фрагмента лексики українських надсянських говірок у зв'язку з доповненням фактичного матеріалу деякі положення нашого дослідження можуть бути уточненими чи зміненими.

Список обстежених населених пунктів та їх скорочень

- Г – с. Гай,
З – с. Залаззя,
К – с. Кальників,
Л – с. Лази,
Н – с. Ніновичі,
Сур – с. Сурахів,
Сурм – с. Сурмачівка,
Х – с. Хотинець.

Streszczenie*Zapóżycczenia leksykalne w ukraińskich gwarach nadszańskich w Polsce*

Artykuł omawia kwestie związane z adaptacją zapóżycczeń w ukraińskiej gwarze nadszańskiej. Omawiana gwara występuje na południowo-wschodnim obszarze Polski i wchodzi w skład zespołu dialektalnego południowo-zachodnio-ukraińskiego. Ze względu na usytuowanie w granicach Polski posiada cechy gwary wyspowej i peryferyjnej.

Asymilacja i interferencja językowa stanowi jeden z czynników, które sprzyjają licznym przemianom w obrębie systemu gwarowego. Proces ten warunkuje współczesny rozwój gwary na poziomie leksykalnym. Nosicielami ukraińskiej gwary nadszańskiej są autochtoniczni mieszkańcy Nadsania, zachowujący swą tożsamość narodową (ukraińską) oraz religijną (prawosławną lub grekokatolicką).

Summary*Lexical borrowings in the Ukrainian dialects from the San Rive region in Poland*

The article discusses of acquiring borrowings in the Ukrainian dialect over the territory of river San, occurring on Polish territory. Examined dialect is classified to south-western team of Ukrainian dialects and because of location it possesses features of insular dialects – peripheral. Assimilation and linguistic interference are on the factors contributing to acquiring borrowings from Polish language. This process, at the present stage of functioning of the dialect, is increasing phenomenon. Full or partial adaptation of Polish borrowings constitutes a contemporary source of enrichment of dialect vocabulary. However, the uses of this dialect retain their national and religions identity, the characteristic feature of East Slavic-Ukrainian lingual area.